

نقد سه استدلالِ گودلی در فلسفه ذهن

* محمد صالح زارع پور

** سید محمدعلی حجتی

چکیده

برخی فیلسوفان برای اثبات ناممکن بودن مدل کردن ذهن با ماشین از قضیه گودل و نتایج آن استفاده کرده‌اند. در فلسفه ذهن استدلال مبتنی بر قضیه گودل را استدلال گودلی می‌نامند. در این مقاله قصد داریم که سه استدلال گودلی را مورد نقد و بررسی قرار دهیم. این استدلال‌ها به ترتیب توسط رودی روکر، جان راندولف لوکاس و راجر پنروز ارائه شده‌اند. تلاش می‌کنیم تا نشان دهیم: (الف) بخشی از استدلال روکر مقبول و بخشی از آن مردود است؛ (ب) استدلال لوکاس به کلی مردود است؛ و (پ) بخشی از استدلال پنروز مقبول و بخشی از آن مشکوک است.

واژگان کلیدی: این‌همانی ذهن و ماشین، نظام صوری، قضیه گودل، استدلال‌های گودلی، رودی روکر، جان لوکاس و راجر پنروز.

*. دانشجوی کارشناسی ارشد فلسفه، دانشگاه تربیت مدرس، zarepour@modares.ac.ir

** دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه تربیت مدرس، hojatima@modares.ac.ir

[تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۲/۲۹؛ تاریخ تایید: ۱۳۸۹/۴/۶]

مقدمه

یکی از مهم‌ترین سوالات حوزه فلسفه ذهن (philosophy of mind) و هوش مصنوعی (artificial intelligence) این است که «آیا می‌توان ماشینی طراحی کرد که ذهن انسان (یا ذهن انسانی) را مدل کند؟» به بیان دیگر «آیا، علی‌الاصول، طراحی و ساخت ماشینی که همه قابلیت‌های ذهن انسان را داشته باشد، ممکن است؟» ذهن انسان قابلیت‌های بسیار متنوع و متفاوتی دارد که به راحتی نمی‌توان پذیرفت که یک ماشین می‌تواند همه این قابلیت‌ها را مدل کند؛ قابلیت‌هایی نظیر تفکر، تخیل، آگاهی، خودآگاهی و غیره. با این همه شاید بتوان ماشینی طراحی کرد که بخشی از این قابلیت‌ها را داشته باشد. مثلاً شاید بتوان ماشینی طراحی کرد که تفکر انسانی را مدل کند. یعنی بتواند درست مثل یک انسان فکر کند و له یا علیه درستی گزاره‌های مختلف استدلال کند. صد البته تفکر انسانی هم صور مختلف و متنوعی دارد که قضاوت در مورد امکان یا عدم امکان مدل کردن تفکر با یک ماشین را دشوار می‌کند. بنابراین خود را تنها به یکی از صور تفکر انسانی، یعنی تفکر ریاضی (mathematical reasoning)، محدود می‌کنیم و سؤال بالا را در خصوص این قابلیت ذهن انسانی بازنویسی می‌کنیم: «آیا می‌توان ماشینی طراحی کرد که همه قابلیت‌های ذهن انسانی را در تفکر ریاضی داشته باشد؟». برخی فیلسوفان ذهن برای پاسخ منفی دادن به این سؤال از قضایای ناتمامیت گودل (Gödel's incompleteness theorems) استفاده کرده‌اند. ایشان تلاش می‌کنند تا با استفاده از دو قضیه ناتمامیت گودل و به خصوص قضیه اول ناتمامیت، نشان دهند که نمی‌توان ماشینی طراحی کرد که همه قابلیت‌های ذهن انسانی را در تفکر ریاضی داشته باشد. در فلسفه ذهن این استدلال مبتنی بر قضیه گودل را استدلال گودلی (Gödelian arguments) می‌نامند. سابقه این استدلال به خود گودل می‌رسد (Rucker, 2007, p. 171). ما در این مقاله قصد داریم سه استدلال گودلی را مورد نقد و بررسی قرار دهیم. این استدلال‌ها به ترتیب توسط رودی روکر (Rudy Rucker)، جان راندولف لوکاس (John Randolph Lucas) و راجر پنروز (Roger Penrose) ارائه شده‌اند. روشن است که پیش از پرداختن به این استدلال‌ها باید روشن کنیم که مقصود این فیلسوفان از یک ماشین چیست و چه وقت می‌توان گفت که یک ماشین قابلیت‌های ذهن انسانی را در تفکر ریاضی دارد. به همین منظور در بخش اول این مقاله تعریف دقیقی از ماشین ارائه می‌دهیم. در بخش دوم، قضایای ناتمامیت گودل را - که قضایایی درباره نظام‌های صوری هستند - شرح می‌دهیم. در بخش‌های سوم، چهارم و پنجم این مقاله به ترتیب به شرح و نقد استدلال‌های روکر، لوکاس و پنروز می‌پردازیم.

یک. ماشین به مثابه یک نظام صوری

معمولاً در مباحث این‌چنینی فلسفه ذهن و هوش مصنوعی دو عبارت ماشین (یا رایانه) و نظام صوری (formal system) جایگزین یکدیگر می‌شوند (Franzén, 2005, p. 115)؛ و در واقع همان تعریف نظام صوری برای ماشین هم به کار می‌رود. برای تعریف دقیق یک نظام صوری، نیازمند ارائه چند تعریف مقدماتی هستیم:

تعریف یک. زبان صوری متشکل از دو مجموعه الفبای زبان و نحو (grammar) زبان است. الفبای هر زبان مجموعه‌ای متناهی از نمادهاست. از قرار گرفتن این نمادها در کنار هم رشته‌های زبانی (linguistic strings) ساخته می‌شوند. برخی از این رشته‌ها درست‌ساخت (well-formed) هستند و برخی دیگر خیر. نحو زبان شامل همه قواعد ساخت رشته‌های زبانی درست‌ساخت از الفبای زبان است.

تعریف دو. مجموعه E از رشته‌های زبانی را شمارای محاسبه‌پذیر (computably enumerable) می‌گوییم اگر بتوان برنامه‌ای نوشت که بتواند با صرف‌نظر از محدودیت‌های زمان و انرژی و حافظه، همه اعضای این مجموعه را محاسبه کند. اگر این برنامه را به یک رایانه بدهیم و از آن بخواهیم تا همه خروجی‌های این برنامه را چاپ کند، آن‌گاه به ازای هر رشته زبانی s که عضو E باشد، زمانی فرا می‌رسد که s در خروجی چاپ خواهد شد.

برای مثال، اگر هر رشته زبانی را که از کنار هم قرار گرفتن تعدادی از حروف الفبای انگلیسی^۱ به دست می‌آید، یک کلمه انگلیسی بدانیم (فارغ از معنادار بودن یا نبودن این کلمه)، آن‌گاه مجموعه همه کلمات زبان انگلیسی، یک مجموعه شمارای محاسبه‌پذیر است. برنامه‌ای که می‌توانیم برای محاسبه رشته‌های این مجموعه بنویسیم از ترتیب لغت‌نامه‌ای (lexicographic) استفاده می‌کند و همه کلمه‌های زبان انگلیسی را به ترتیبی که در یک لغت‌نامه ظاهر می‌شوند، چاپ می‌کند. یعنی اول رشته‌های به طول یک یا کلمات یک حرفی را به ترتیب حروف الفبای انگلیسی چاپ می‌کند. بعد رشته‌های به طول دو یا کلمات دو حرفی را چاپ می‌کند؛ ابتدا کلماتی که با a آغاز می‌شوند، بعد کلماتی که با b آغاز می‌شوند و به همین ترتیب تا انتها. بعد هم کلمات سه حرفی، چهار حرفی و غیره را چاپ می‌کند. به این ترتیب می‌توانیم مطمئن باشیم که به ازای هر کلمه زمانی خواهد رسید که آن کلمه در خروجی چاپ شود.

حال تنها به یک تعریف مقدماتی دیگر نیاز داریم تا بتوانیم یک نظام صوری را به‌طور دقیق تعریف کنیم:

تعریف سه. مجموعه E از رشته‌های زبانی را تصمیم‌پذیر^۲ می‌گوییم اگر بتوان برنامه‌ای نوشت که یک رشته دلخواه s را به عنوان ورودی بگیرد و در خروجی معین کند که آیا این رشته عضوی از E هست یا خیر.

روشن است که هر مجموعه تصمیم‌پذیر، شمارای محاسبه‌پذیر هم هست. برای اثبات این حکم فرض کنید که E یک مجموعه تصمیم‌پذیر از رشته‌های زبانی زبان L باشد. برای این که نشان دهیم E شمارای محاسبه‌پذیر است باید برنامه‌ای بنویسیم که به مرور زمان همه اعضای E در خروجی آن ظاهر شوند. چون E تصمیم‌پذیر است، پس برنامه‌ای مثل P وجود دارد که اگر رشته دلخواه s را به P بدهیم، معین می‌کند که s عضو E است یا خیر. پس با پیروی از ترتیب لغت‌نامه‌ای اولین رشته زبانی زبان L را می‌سازیم، بعد آن رشته را به برنامه P می‌دهیم، اگر مشخص شد که آن رشته در E هست، آن را در خروجی چاپ می‌کنیم و در غیر این صورت بدون فرستادن آن رشته به خروجی، رشته زبانی بعدی را می‌سازیم و آن را به برنامه P می‌دهیم و همین کار را به طور مداوم تکرار می‌کنیم. به این ترتیب برنامه‌ای نوشته‌ایم که با مرور زمان همه اعضای E را در خروجی ظاهر می‌کند. بنابراین E یک مجموعه شمارای محاسبه‌پذیر است.

اگر متمم E را مجموعه همه رشته‌هایی از زبان L تعریف کنیم که عضو E نیستند، آن‌گاه ثابت می‌شود که E تصمیم‌پذیر است اگر و تنها اگر هم و هم متمم آن شمارای محاسبه‌پذیر باشند. در عین حال تورینگ ثابت کرده است (Turing, 1936) که برخی مجموعه‌های شمارای محاسبه‌پذیر وجود دارند که تصمیم‌پذیر نیستند. به بیان دیگر یعنی مجموعه‌های شمارای محاسبه‌پذیری وجود دارند که متمم آن‌ها شمارای محاسبه‌پذیر نیست (Franzén, 2005, pp. 67-70). حالا می‌توانیم یک نظام صوری را به‌طور دقیق تعریف کنیم:

تعریف چهار. یک نظام صوری متشکل از یک زبان صوری، مجموعه‌ای از اصول موضوعه (axioms) و مجموعه‌ای از قواعد استنتاج (inference rules) است. بخش‌های مذکور باید این سه شرط را احراز کنند: (۱) مجموعه جمله‌های این زبان صوری یا همان مجموعه رشته‌های درست‌ساخت این زبان، باید یک مجموعه تصمیم‌پذیر باشد. (۲) اصول موضوعه باید مجموعه‌ای از جمله‌های زبان این نظام صوری باشد. (۳) مجموعه اصول موضوعه و قواعد استنتاج این نظام صوری باید طوری باشند که مجموعه همه قضایای (theorems) این نظام صوری، یک مجموعه شمارای محاسبه‌پذیر باشد. یک قضیه این نظام صوری، بنا بر قرارداد، یا یکی از اصول موضوعه این نظام است و یا جمله‌ای است که با اعمال قواعد استنتاج بر روی اصول موضوعه در متناهی گام^۳ به دست می‌آید.

شرط (۱) در **تعریف چهار** در حقیقت به این معناست که ما روشی در اختیار داریم که با استفاده از آن می‌توانیم تشخیص دهیم که آیا یک رشته دلخواه r جمله‌ای از زبان این نظام صوری هست یا خیر. شرط (۳) هم به این معنی است که اگر زمان و انرژی و حافظه کافی در اختیار داشته باشیم می‌توانیم همه قضیه‌های این نظام صوری را استنتاج کنیم. یعنی هیچ قضیه‌ای از این نظام صوری وجود نخواهد داشت که هرگز به آن نرسیم.

چنان که پیش‌تر گفتیم در مباحث مربوط به این‌همانی ذهن و ماشین در فلسفه ذهن معمولاً دو مفهوم ماشین (رایانه) و نظام صوری جایگزین هم می‌شوند. چون برای هر نظام صوری K می‌توان برنامه‌ای مانند P نوشت که با اجرای آن توسط یک ماشین یا یک رایانه همه قضایای آن نظام صوری تولید شوند؛ و در مقابل به ازای هر برنامه P برای تولید رشته‌های زبانی توسط یک ماشین یا یک رایانه، یک نظام صوری مانند K وجود دارد که قضایای آن همان جمله‌های تولید شده توسط P هستند. در واقع همان دو شرط (۱) و (۳) در **تعریف چهار** هستند که این جایگزینی ماشین‌ها و نظام‌های صوری را ممکن می‌کنند.

با توصیفات مذکور می‌توان مسئله این‌همانی ذهن و ماشین در حوزه تفکر ریاضی را به صورت زیر تقریر کرد: «آیا ماشینی وجود دارد که بتواند، با صرف نظر از زمان و انرژی و حافظه، همه احکام ریاضی که انسان علی‌الاصول می‌تواند آن‌ها را اثبات کند و بداند، در خروجی خود چاپ کند؟» یا معادلاً «آیا یک نظام صوری وجود دارد که قضایای آن همه حقایق ریاضی باشد که انسان علی‌الاصول می‌تواند آن‌ها را بداند؟» چنان که پیش‌تر گفتیم برخی فیلسوفان برای پاسخ منفی دادن به این سؤال از قضایای ناتمامیت گودل استفاده کرده‌اند. پیش از پرداختن به استدلال‌های این فیلسوفان باید ابتدا ببینیم خود قضیه گودل دقیقاً چه می‌گوید. در بخش بعد قضایای اول و دوم ناتمامیت گودل را شرح می‌دهیم.

دو. قضایای ناتمامیت گودل

در این بخش تلاش می‌کنیم تا بدون پرداختن به اثبات ریاضی قضایای ناتمامیت گودل، صورت این قضایا را به زبانی ساده و تا حد ممکن دقیق شرح دهیم. ابتدا به قضیه اول ناتمامیت گودل می‌پردازیم:

قضیه اول ناتمامیت. هر نظام صوری که مقدار معینی از حساب مقدماتی را در خود داشته باشد، نمی‌تواند هم سازگار (consistent) باشد و هم تمام (complete). به‌طور دقیق‌تر برای هر نظام صوری سازگار که مقدار معینی از حساب را در خود داشته باشد، جمله حسابی صادقی وجود دارد که در آن نظام اثبات‌ناپذیر (unprovable) است. یعنی در آن نظام نه آن جمله اثبات می‌شود و نه نقیض آن.

اثبات این قضیه و نیز طرح کلی اثبات قضیه دوم ناتمامیت در مقاله ۱۹۳۱ گودل آمده است.^۴ گودل قصد داشت تا در مقاله دیگری جزئیات اثبات قضیه دوم ناتمامیت را هم بیاورد اما آن مقاله هیچ‌گاه منتشر نشد. صد البته صورت اصلی قضیه گودل در مقایسه با آنچه ما در بالا ذکر کردیم قدری فنی‌تر و دقیق‌تر است.^۵ برای مثال باید به طور دقیق روشن شود که منظور از این‌که یک نظام صوری مقدار معینی از حساب مقدماتی را در خود دارد، چیست. هم‌چنین باید روشن شود که یک نظام صوری چه مقدار از حساب مقدماتی را باید در خود داشته باشد تا شرایط قضیه اول ناتمامیت را ارضا کند. به طور تلویحی می‌توان گفت که اگر یک نظام صوری بتواند گزاره‌هایی را که در خصوص جمع و تفریق و ضرب و تقسیم اعداد طبیعی وجود دارد، در زبان خود بیان کند آن‌گاه شرایط قضیه اول ناتمامیت را ارضا می‌کند. شرایط قضیه دوم ناتمامیت گودل هم مشابه قضیه اول او است؛ و به همین دلیل هر نظامی که شرایط یکی از این دو قضیه (با تقریری که ما در اینجا داشتیم) را ارضا کند، شرایط قضیه را هم ارضا می‌کند.

قضیه دوم ناتمامیت. هر نظام صوری سازگار که مقدار معینی از حساب را در خود داشته باشد، نمی‌تواند سازگاری خودش را داخل خود این نظام ثابت کند.

اهمیت قضایای گودل در این است که اگر نظام صوری K دارای شرایط قضیه گودل باشد آن‌گاه این قضیه در خود K ثابت می‌شود. یعنی در خود K ثابت می‌شود که «اگر K سازگار باشد، آن‌گاه جمله صادقی در زبان این نظام صوری وجود دارد که در K اثبات‌ناپذیر است» (قضیه اول ناتمامیت)؛ و نیز در خود K ثابت می‌شود که «اگر K سازگار باشد، آن‌گاه سازگاری K در خود K اثبات‌ناپذیر است» (قضیه دوم ناتمامیت). در بخش‌های بعدی این مقاله به بیان و نقد سه استدلال گودلی در فلسفه ذهن می‌پردازیم.

سه. استدلال روکر پروپوزیشنال

اولین استدلالی که در این مقاله به بیان و نقد آن می‌پردازیم، استدلالی از رودی روکر است. در این استدلال روکر تلاش می‌کند تا با همان شیوه‌ای که گودل قضیه گودل را ثابت می‌کند، نشان دهد که هیچ ماشین جهانی صدق^۶ یا حقیقت وجود نخواهد داشت. یعنی هیچ ماشینی وجود نخواهد داشت که بتواند پاسخ هر سؤالی را که از آن پرسیده شود، به درستی بدهد. استدلال روکر ربط آشکاری به آن دسته از استدلال‌های گودلی که به آن‌ها اشاره شد ندارد؛ و اساساً نمی‌خواهد نشان دهد که ماشینی وجود ندارد که همه قابلیت‌های انسانی را در تفکر ریاضی داشته باشد. البته اگر استدلال او درست باشد، این نتیجه هم از آن اخذ می‌شود. در هر حال به نظر ما نقل و نقد این استدلال، دست‌کم، به دو دلیل مفید خواهد بود: (۱) به این دلیل که او در این استدلال از همان روشی استفاده می‌کند که گودل برای اثبات قضایای ناتمامیت استفاده کرده است. کلیت این روش عبارت است از پیدا کردن

یک جمله خودارجاع (self-referential) خالی از تناقض و نشان دادن این که خود این جمله اثبات ناپذیر است (در قضیه ناتمامیت) و یا صدق و کذب آن برای ماشین جهانی صدق نامعلوم است (در استدلال روکر). در مباحث مربوط به قضیه گودل به این جمله‌ها جمله‌های گودلی می‌گویند.^۷ (۲) انتقاد وارد بر استدلال روکر بسیار شبیه به انتقادات وارد بر برخی استدلال‌های گودلی در فلسفه ذهن است.

روکر استدلال خود را در قالب یک داستانک طرح می‌کند (Rucker, 2007, pp. 161-2). ما در اینجا داستانک او را نقل به مضمون می‌کنیم. فرض کنید کسی گودل را به ماشین جهانی صدق یا *UTM*، یعنی ماشینی که می‌تواند با صرف زمان و انرژی کافی پاسخ همه سؤال‌ها را بدهد، معرفی می‌کند. از آنجایی که *UTM* یک ماشین است پس حتماً برنامه‌ای مثل *UTM* (*P*) وجود دارد که *UTM* با گرفتن سؤال‌ها به عنوان ورودی و بعد از اجرای برنامه *UTM* (*P*) پاسخ این سؤال‌ها را به عنوان خروجی ارائه می‌دهد. گودل جمله‌ای می‌نویسد و از *UTM* در خصوص صدق و کذب این جمله سؤال می‌کند. جمله‌ای که او می‌نویسد این است: «ماشینی که با برنامه *UTM* (*P*) کار می‌کند، هرگز نخواهد گفت که این جمله صادق است». مرجع ضمیر «این» در جمله مورد نظر گودل خود همان جمله‌ای است که در آن ظاهر شده است. اگر این جمله را *G* بنامیم، آن‌گاه *G* معادل است با این جمله که «ماشین *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است». در مرحله بعد گودل لبخندی می‌زند و از *UTM* می‌پرسد که آیا *G* صادق است یا خیر؟

بعد خود گودل چنین استدلال می‌کند که اگر *UTM* بگوید که *G* صادق است، پس چنین نیست که جمله «ماشین *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است» صادق باشد. یعنی این جمله کاذب است؛ اما این جمله خود معادل *G* است و بنابراین، *G* کاذب است. بنابراین، اگر *UTM* بگوید که *G* صادق است، در حقیقت *G* کاذب است. پس اگر *UTM* بگوید که *G* صادق است، دروغ گفته است؛ و چون *UTM* ماشین جهانی صدق است و هر چه بگوید راست است، پس *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است.

چنان که در انتهای بند قبل دیدیم ماشین *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است. بنابراین جمله «ماشین *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است» یک جمله صادق است و از آنجایی که این جمله معادل *G* است، پس *G* صادق است. گودل در نهایت با تکیه بر این استدلال چنین می‌گوید که: «من حقیقتی را می‌دانم که *UTM* هرگز به آن ادعان نخواهد کرد. من می‌دانم *G* صادق است، اما *UTM* هرگز نخواهد گفت که *G* صادق است. پس *UTM* واقعاً یک ماشین صدق جهانی نیست».

به نظر می‌رسد که بخشی از استدلالی که روکر در این داستانک آورده است درست است و بخشی از آن نادرست^۸. بخش درست استدلال بالا این است که *UTM* ماشین جهانی صدق نیست. بخش نادرست استدلال بالا هم این است که گودل می‌داند یا ما می‌دانیم که *G* صادق است. حال باید ببینیم که چرا یکی از این دو بخش درست است و دیگری نادرست. استدلال بالا برای نشان دادن صدق *G*

عمیقاً به این که UTM یک ماشین جهانی صدق است، وابسته است. در حقیقت آنچه از استدلال گودل در داستانک روکر نتیجه می‌شود صرفاً یک گزاره شرطی است: «اگر UTM یک ماشین جهانی صدق باشد، آن گاه G صادق است»^۹. با این اوصاف استدلال به نفع این که UTM ماشین جهانی صدق نیست (و به نفع این که اساساً چنین ماشینی وجود ندارد) صحیح به نظر می‌رسد. این استدلال را قدری روشن‌تر بازنویسی می‌کنیم:

ماشین UTM یک ماشین جهانی صدق است (فرض).

جمله G معادل است با جمله «ماشین UTM هرگز نخواهد گفت که G صادق است» (تعریف).

ماشین UTM می‌گوید G صادق است (فرض).

پس جمله «ماشین UTM هرگز نخواهد گفت که G صادق است» کاذب است (نتیجه (۳)).

G کاذب است (نتیجه (۲) و (۴)).

اگر UTM بگوید G صادق است، G کاذب است (معرفی شرطی از بندهای (۳) تا (۵)).

اگر UTM بگوید G صادق است، یک گزاره کاذب گفته است (نتیجه (۶)).

ماشین UTM هرگز نخواهد گفت که G صادق است (نتیجه (۱) و (۷)).

G صادق است (نتیجه (۲) و (۸)).

G صادق است و ماشین UTM هرگز نخواهد گفت که G صادق است (عطف (۸) و (۹)).

اگر UTM یک ماشین جهانی صدق باشد، آن گاه G صادق است و ماشین UTM هرگز نخواهد گفت

که G صادق است (معرفی شرطی از بندهای (۱) تا (۱۰)).

UTM یک ماشین جهانی صدق نیست (نتیجه (۱۱)).^{۱۰}

در توضیح استنتاج بند (۱۲) از بند (۱۱) باید گفت که گزاره‌ای که در بند (۱۱) آمده است، در حقیقت گزاره‌ای به شکل $P \supset \neg P$ و معادل با $\neg P$ است.

با این همه آن بخش از استدلال روکر که می‌گوید گودل می‌داند که G صادق است، غلط است. آنچه گودل می‌داند این است که «اگر UTM یک ماشین جهانی صدق باشد، آن گاه G صادق است». گودل داستنک روکر نمی‌تواند مدعی شود که «من می‌دانم که G صادق است». چون او نمی‌داند که UTM حقیقتاً یک ماشین جهانی صدق است. از فرض این که UTM یک ماشین جهانی صدق است نمی‌توان نتیجه گرفت که گودل می‌داند که G صادق است. بل که تنها از این که گودل می‌داند که UTM یک ماشین جهانی صدق است، می‌توان نتیجه گرفت که او می‌داند که G صادق است؛ و چون او نمی‌داند که UTM حقیقتاً یک ماشین جهانی صدق است، پس نمی‌داند که G صادق است. این نقص استدلال روکر در استدلال لوکاس هم وجود دارد؛ استدلالی که یکی از قدیمی‌ترین و مشهورترین استدلال‌های گودلی فلسفه ذهن است. در بخش بعدی سعی می‌کنیم تا استدلال لوکاس را قدری دقیق‌تر از استدلال روکر نقد کنیم.

چهار. استدلال لوکاس

استدلال لوکاس در خصوص امکان ناپذیری مدل کردن ذهن بشری با ماشین‌ها یکی از قدیمی‌ترین استدلال‌های گودلی است که مناقشات و مباحثات بسیاری پیرامون آن در گرفته است. لوکاس این استدلال را در مقاله ۱۹۶۱ خود ارائه کرده است. او در آن مقاله چنین می‌نویسد: «قضیه گودل می‌گوید در هر نظام صوری که برای تولید حساب ابتدایی به اندازه کافی قوی باشد، فرمول‌هایی وجود دارند که نمی‌توانند در درون آن نظام اثبات شوند؛ اما ما می‌توانیم ببینیم که این فرمول‌ها صادق هستند». لوکاس سعی می‌کند تا با تکیه بر این تقریر از قضیه گودل نشان دهد که هیچ ماشینی نمی‌تواند مدل مناسبی برای ذهن انسان باشد. به نظر او از قضیه گودل «چنین نتیجه می‌شود که به ازای هر ماشین مفروضی که سازگار باشد و قابلیت انجام [محاسبات] حساب مقدماتی را داشته باشد، فرمولی وجود دارد که آن ماشین نمی‌تواند آن فرمول را به عنوان فرمولی صادق معرفی کند؛ یعنی فرمولی که در آن نظام صوری [معادل با ماشین مذکور] اثبات‌ناپذیر است اما ما می‌توانیم ببینیم که صادق است. پس هیچ ماشینی نمی‌تواند مدلی کامل و مناسب برای ذهن باشد؛ یعنی اذهان [بشری] ذاتاً متفاوت از ماشین‌ها هستند».

اگر استدلال لوکاس درست باشد ذهن صدق جمله گودلی ماشینی را که به عنوان مدل ذهن ارائه شده است، می‌داند؛ درحالی‌که آن ماشین نمی‌تواند آن جمله را اثبات کند. از آنجایی که جمله گودلی نظام‌هایی که در شرایط قضیه گودل صدق می‌کنند یک جمله حسابی است و صدق آن معادل جواب داشتن یک معادله دیوفانتی^{۱۱} (Diophantine equation) است، پس در حقیقت ذهن می‌داند که آن معادله دیوفانتی جواب دارد اما آن ماشین نمی‌تواند چنین چیزی را اثبات کند. یعنی آن ماشین نمی‌تواند تفکر ریاضی ذهن بشری و به طریق اولی قابلیت‌های تفکر ذهن بشری را مدل کند.

با این همه، استدلال لوکاس چنان‌که برخی منتقدان (Chalmers, 1995 & Franzén, 2005, p. 117) هم گفته‌اند، کاملاً غلط است. لوکاس می‌گوید ما می‌دانیم یا می‌توانیم بدانیم که جمله گودلی نظام صوری متناظر با ماشینی که به‌عنوان مدل ذهن ما ارائه شده است، صادق است اما خود این ماشین نمی‌تواند این حقیقت را بداند؛ پس ذهن ما قابلیت دارد که این ماشین ندارد؛ و بنابراین ماشین مذکور نمی‌تواند مدلی برای ذهن باشد. این تقریر لوکاس از قضیه گودل غلط است. ما نمی‌دانیم و نمی‌توانیم بدانیم که جمله گودلی آن ماشین صادق است، مگر این‌که بدانیم نظام صوری متناظر با آن ماشین سازگار است. حال آن‌که منطقی‌مکن است ماشینی به‌عنوان مدل ذهن ارائه شود که ما سازگاری آن را ندانیم و بنابراین، ندانیم که جمله گودلی این ماشین صادق است. اگر چنین باشد، نمی‌توانیم با این استدلال مدعی شویم که ما صدق جمله‌ای را می‌دانیم که آن ماشین نمی‌تواند آن را اثبات کند. فلذا نمی‌توانیم با تکیه بر این دلیل بگوییم که این ماشین نمی‌تواند مدل ذهن ما باشد.

لوکاس سعی می‌کند در مقاله‌ای (Lucas, 1996) که بیش از سه دهه بعد از طرح استدلال اولیه خود می‌نویسد به این انتقاد پاسخ دهد. او در این مقاله می‌گوید باید از کسانی که مدعی هستند مدل کردن ذهن با ماشین ممکن است، در خصوص سازگاری یا ناسازگاری ماشین مورد نظر آن‌ها سؤال کرد. اگر ماشین مورد نظر آن‌ها ناسازگار باشد، آن‌گاه اساساً این ماشین جالب هیچ توجهی نیست؛ چون هر چیزی ممکن است از آن استنتاج شود. اما اگر بگویند که این ماشین سازگار است، آن‌گاه مقدم شرطی مورد نظر در قضیه گودل تحقیق یافته است و بنابراین، ما صدق جمله‌ای را می‌دانیم یا خواهیم دانست که ماشینی که به عنوان مدل ذهن پیش‌نهاد شده است، نمی‌تواند آن را اثبات کند.

به نظر می‌رسد که این تلاش لوکاس برای دفع انتقاد مذکور هم قرین توفیق نیست. فرض کنید نظام صوری متناظر با ماشینی که به عنوان مدل ذهن M پیش‌نهاد شده است، S و جمله گودلی آن G باشد. حال اگر S سازگار است» را با $Con(S)$ نشان دهیم، بنابر قضیه گودل $G \supset \neg Con(S)$. اگر «فاعل شناسای A می‌داند که P » را با K_{AP} نشان دهیم، آن‌گاه باز هم بنابر قضیه گودل $K_M(Con(S) \supset G)$. حال با این صوری‌سازی به خوبی می‌توانیم ایراد استدلال‌های لوکاس در دو مقاله‌اش را تبیین کنیم. در مقاله اول (Lucas, 1961) لوکاس مدعی می‌شود که ما می‌دانیم و ذهن بشری می‌داند که G صادق است؛ اما S نمی‌تواند G را اثبات کند. یعنی او می‌گوید $K_M G$ برقرار است، اما $\neg G$ برقرار نیست. حال آن‌که این ادعا نادرست است. آنچه برقرار است، این است که $K_M(Con(S) \supset G)$ و برای برقراری $K_M G$ باید $K_M(Con(S))$ برقرار باشد؛^{۱۲} که نیست. یعنی ذهن بشری باید بداند که S سازگار است، اما هیچ دلیلی سراسری وجود ندارد که ذهن چنین چیزی را می‌داند.

در مقاله دوم (Lucas, 1996) لوکاس مدعی می‌شود که چون کسانی که مدعی هستند مدل کردن ذهن با ماشین ممکن است می‌گویند S سازگار است، پس S سازگار است و ما می‌دانیم که جمله G صادق است. لکن باز هم ادعای او نادرست است. او می‌گوید از $K_M(Con(S) \supset G)$ و $Con(S)$ می‌توان نتیجه گرفت که $K_M G$ ؛ اما این ادعا نادرست است. آنچه درست است این است که از $K_M(Con(S) \supset G)$ و $K_M(Con(S))$ می‌توان نتیجه گرفت که $K_M G$. یعنی از صرف سازگاری S نمی‌توان نتیجه گرفت که ذهن بشری می‌داند که G صادق است. از این‌که «ما می‌دانیم که اگر S سازگار باشد، آن‌گاه G صادق است» نمی‌توان نتیجه گرفت که «اگر S سازگار باشد، آن‌گاه ما می‌دانیم که G صادق است».^{۱۳} حال آن‌که به نظر می‌رسد لوکاس مرتکب چنین اشتباهی شده است. در حقیقت ایراد استدلال روکر هم در همین نکته نهفته است. او در داستانک خود از این‌که «گودل می‌داند که اگر UTM یک ماشین جهانی صدق باشد، آن‌گاه G صادق است» نتیجه گرفته است که «اگر UTM یک ماشین جهانی صدق باشد، آن‌گاه گودل می‌داند که G صادق است»؛ و چنان‌که دیدیم این نتیجه‌گیری و به تبع آن بخشی از استدلال روکر نادرست است.

از مطالب فوق نباید چنین نتیجه گرفت که همه استدلال‌های گودلی نامعتبر هستند. برخی فیلسوفان در استفاده از قضیه گودل دقت و احتیاط بیشتری به خرج داده‌اند و به همان نسبت نتایج معتبرتری را هم به دست آورده‌اند. یکی از این فیلسوفان راجر پنروز است که در بخش بعد به یکی از استدلال‌های گودلی او می‌پردازیم.

پنج. استدلال اول پنروز

راجر پنروز در دو کتاب خود (Penrose, 1989 & 1994) به‌طور مفصل به نتایج قضیه گودل در حوزه علوم شناختی و فلسفه ذهن می‌پردازد. او در کتاب سایه‌های ذهن (Penrose, 1994) دو استدلال گودلی ارائه می‌دهد. استدلال‌ها او در سال‌های بعد موضوع مباحثات و مناقشات جدی فیلسوفان و منطق‌دانان قرار گرفت.^{۱۴} او در مقاله‌ای (Penrose, 1996) چکیده آراء خود را در این دو کتاب آورده و تلاش کرده است تا به منتقدان خود پاسخ دهد. ما در اینجا قصد داریم به استدلالی که مشهور به استدلال اول پنروز است بپردازیم. او در فصل دوم کتاب سایه‌های ذهن چنین استدلال می‌کند که ذهن بشری نمی‌تواند با ماشینی که سازگاری نظام صوری متناظر با آن را می‌دانیم، مدل شود. او برای اثبات ادعای خود از قضیه گودل به همان روش لوکاس استفاده می‌کند. با این حال استدلال او برخلاف استدلال لوکاس معتبر است. چون ادعای پنروز قدری محدودتر از ادعای لوکاس است و در حقیقت استدلال لوکاس اگرچه برای اثبات ادعای خود او معتبر نیست اما برای اثبات ادعای پنروز معتبر است. لوکاس می‌گوید ذهن بشری نمی‌تواند با هیچ ماشینی مدل شود؛ اما پنروز می‌گوید ذهن بشری نمی‌تواند با هیچ ماشینی که سازگاری نظام صوری متناظر با آن را می‌دانیم، مدل شود.

فرض کنید ذهن بشری با ماشینی مدل شده باشد که نظام صوری متناظر با آن K باشد و ذهن بشری سازگاری آن را بداند. پس از یک طرف داریم $K_M Con(S)$ و از طرف دیگر بنابر قضیه گودل داریم $K_M(Con(S)) \supset G$. پس بنابر اصل K در منطق معرفت، $K_M G$. یعنی ذهن بشری می‌داند که گزاره G صادق است در حالی که K نمی‌تواند آن را اثبات کند. به همین دلیل K نمی‌تواند مدل خوبی برای ذهن بشری باشد.

به نظر می‌رسد که این استدلال پنروز بی‌نقص باشد؛ اما مشکل در این است که ادعای او بسیار ضعیف است. یعنی صدق ادعای او برای اثبات ناممکن بودن مدل کردن ذهن بشری با ماشینی که سازگاری نظام صوری متناظر با آن را نمی‌دانیم، کافی نیست. منطقاً ممکن است ماشینی مثل K وجود داشته باشد که ذهن بشری را مدل می‌کند و $\neg K_M(Con(S))$. در فصل سوم کتاب سایه‌های ذهن تلاش می‌کند تا این کاستی در استدلالش را بر طرف کند. او مدعی می‌شود که نمی‌توان ذهن بشری را با ماشینی که نمی‌دانیم نظام صوری متناظر با آن سازگار است، مدل کرد. به بیان دیگر او مدعی است که اگر ذهن ما با ماشینی که نظام صوری متناظر با آن K است مدل شود، آن‌گاه قطعاً ما می‌دانیم که K سازگار است. استدلال او تقریباً چنین است:^{۱۵}

ما می‌دانیم که سازگار هستیم (یا ذهن بشری می‌داند که سازگار است).
۱- ما می‌دانیم که \mathcal{L} ذهن ما را مدل می‌کند (یا ذهن بشری می‌داند که \mathcal{L} آن را مدل می‌کند).

پس

ما می‌دانیم که \mathcal{L} سازگار است (یا ذهن بشری می‌داند که \mathcal{L} سازگار است).
به نظر می‌رسد که هر دو مقدمه استدلال بالا قابل مناقشه باشند. اولاً ما از کجا می‌دانیم که سازگار هستیم؟ ثانیاً چه لزومی دارد که اگر یک نظام صوری \mathcal{L} ذهن ما را مدل کند، آن‌گاه ما باید بدانیم که \mathcal{L} ذهن ما را مدل می‌کند؟ روشن است که اگر به این دو سؤال پاسخ قانع‌کننده‌ای داده نشود، استدلال پنهان متقاعدکننده نخواهد بود. او تلاش زیادی کرده است تا مقدمه یک را توجیه کند. ما در اینجا قصد نداریم تا قوت توجیهات او را بسنجیم؛ چون استدلالات او برای توجیه این مقدمه ربط چندانی به مباحث منطق فلسفی و فلسفه منطق ندارد. با این همه حتی اگر فرض کنیم که توجیه او برای مقدمه (۱) قانع‌کننده باشد، هم‌چنان مقدمه (۲) مشکوک باقی می‌ماند. البته اگر فقط همین مقدمه (۱) هم درست باشد و مقدمه (۲) درست نباشد، باز هم می‌توان نتیجه گرفت که «اگر ماشینی ذهن ما را مدل کند، ما نمی‌دانیم که آن ماشین ذهن ما را مدل می‌کند». نتیجه‌ای که به نظر نمی‌رسد چندان هم ضعیف و بی‌فایده باشد.

نتیجه‌گیری

از مجموع مباحث فوق چنین برمی‌آید که: (۱) در استفاده از قضیه گودل به منظور اقامه براهین فلسفی، بدفهمی‌ها و سوء تعبیرهایی از این قضیه دیده می‌شود. سوء تعبیرهایی که نتایج به دست آمده از این براهین را به کلی مخدوش می‌کند. به طور خاص به نظر می‌رسد که نمی‌توان با تکیه بر قضیه گودل نشان داد که هیچ ماشینی (بدون آن‌که آن را مقید به قید یا صفتی بکنیم) نمی‌تواند ذهن بشر را مدل کند. صد البته این به معنای این‌همانی ذهن و ماشین نیست؛ بلکه صرفاً به این معناست که نمی‌توان برای اثبات عدم این‌همانی ذهن و ماشین از قضیه گودل به شیوه‌ای شبیه به شیوه مثلاً لوکاس استفاده کرد. (۲) در عین حال، به نظر می‌رسد که می‌توان به درستی از این قضیه در جهت اقامه برخی برهان‌ها علیه ادعاهای افراطی مادی‌گرایانه استفاده کرد. مثلاً می‌توان نشان داد که «هیچ ماشین جهانی صدق وجود نخواهد داشت». یا می‌توان مطابق بخشی از استدلال پنهان نشان داد که «ذهن را نمی‌توان با هیچ ماشینی که ذهن سازگاری آن را بداند، مدل کرد». هم‌چنین اگر بپذیریم که ذهن ما سازگاری خود را می‌داند، آن‌گاه بنابر بخش دیگری از استدلال اول پنهان «اگر ماشینی ذهن ما را مدل کند، ما نمی‌دانیم [و نخواهیم دانست] که آن ماشین ذهن ما را مدل می‌کند».

پی‌نوشت‌ها

- ۱- ابهامات و پیچیدگی‌هایی (نظیر سرهم‌نویسی و جدانویسی و غیره) در صورت نوشتاری الفبای فارسی و نحوه قرار گرفتن حروف این الفبا در کنار هم وجود دارد که ممکن است ذهن خواننده را گمراه کند. به همین دلیل، ترجیح دادیم که از الفبای انگلیسی مثال بزنیم.
- ۲- در برخی از متون به جای عبارت تصمیم‌پذیر *decidable* از عبارات *computably decidable* یا *computable* استفاده شده است (Franzén, 2005, p. 115).
- ۳- به بیان دقیق‌تر هر قضیه یک نظام صوری عضو انتهایی (دست‌کم) یک دنباله متناهی از جمله‌های زبان آن نظام صوری است؛ دنباله‌ای که هر عضو آن یا خود یکی از اصول موضوعه این نظام صوری است و یا جمله‌ای است که با اعمال قواعد استنتاج آن نظام صوری بر روی برخی عضوهای قبلی آن دنباله به دست می‌آید. این دنباله یک برهان برای قضیه مذکور نامیده می‌شود.
- ۴- مقاله (Gödel, 2000) ترجمه‌ای از مقاله (Gödel, 1931) است.
- ۵- به علاوه آنچه ما در اینجا آوردیم، تعمیم چیزی است که گودل در (Gödel, 1931) اثبات کرده است. برای دیدن طرح اثبات قضیه گودل (حسام، ۱۳۷۶) را ببینید. در (ناگل و دیگران، ۱۳۶۴) اثبات کامل قضیه گودل به زبانی غیر فنی آمده است و در فصل سوم (Mendelson, 1997) هم اثبات فنی و کاملاً ریاضیاتی این قضیه آمده است.
- ۶- از این به بعد به جای عبارت ماشین جهانی صدق (Universal Truth Machine) به اختصار از نماد "UTM" برای ارجاع به ماشین جهانی صدق استفاده می‌کنیم.
- ۷- نکته جالب توجه این که در فضایای ناتمامیت، گودل با استفاده از روشی به نام روش قطری‌سازی (diagonalization) جمله گودلی آن نظامی که در شرایط قضیه صدق می‌کند را می‌سازد. یعنی ادعای قضیه ناتمامیت صرفاً یک ادعای وجودی بدون مصداق نیست و برهان گودل حتی برای ساخت‌گرایان (constructivists) هم مقبول و معتبر است.
- ۸- این نکته که بخشی از استدلال روکر صحیح است در برخی نقدهایی که به استدلال روکر وارد شده است، مغفول مانده است. مثلاً فرانتزن کل استدلال روکر را زیر سؤال می‌برد و هیچ اشاره‌ای به بخش صحیح این استدلال ندارد (Franzén, 2005, pp. 115-6).
- ۹- چنان که پیش‌تر گفتیم خود قضیه گودل هم یک قضیه شرطی است: اگر نظام صوری K دارای شرایط قضیه گودل باشد آن‌گاه در خود K ثابت می‌شود که «اگر K سازگار باشد، آن‌گاه جمله حسابی صادقی در زبان این نظام صوری وجود دارد که در K اثبات‌ناپذیر است».
- ۱۰- این برهان بسیار شبیه به برهان قضیه تعریف‌ناپذیری صدق تارسکی است.
- ۱۱- در ریاضیات معادله دیوفانتی به یک معادله یک یا چندمتغیره چندجمله‌ای که ضرایب آن اعداد صحیح هستند، گفته می‌شود. مثلاً $x^5+y^5+z^5=0$ یک معادله دیوفانتی است.

۱۲- در اینجا به اصل K در منطق معرفت (epistemic logic) متوسل شده ایم:

$$K_A(P \supset Q) \supset (K_A P \supset K_A Q)$$

۱۳- فرانتزن هم به این نکته در خصوص استدلال لوکاس اشاره کرده است (Franzén, 2005, p. 118).

۱۴- برای نمونه، رجوع کنید به نقدهای ففرمن (Feferman, 1996)، چالمرز (Chalmers, 1995) و پاتنم (Putnam, 1995).

۱۵- این طرح برگرفته از (Chalmers, 1995) است.

منابع

حسام، بردیا. (۱۳۷۶). «آشنایی با منطق ریاضی»، *مجله ریاضی: مجله دانشجویان دانشکده علوم ریاضی دانشگاه صنعتی شریف*، ش ۶، صص ۲۶-۶.

ناگل، ارنست، جیمز نیومن و آلفرد تارسکی. (۱۳۶۴). *برهان گودل و حقیقت و برهان*، تهران: مولی، چاپ اول.

- Chalmers, David. (1995). "Mind, Machine and Mathematics", *PSYCHE*, 2(9), electronic journal.
- Feferman, Solomon. (1996). "Penrose's Gödelian argument". *PSYCHE*, 2(7), electronic journal.
- Franzén, Torkel. (2005). *GÖDEL'S THEOREM: AN INCOMPLETE GUIDE TO ITS USE AND ABUSE*, Wellesley, Massachusetts, A K Peters, Ltd.
- Gödel, Kurt. (1931). "Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme, I", *MONATSHEFTE FÜR MATHEMATIK UND PHYSIK*, 38, pp. 173-98.
- Gödel, Kurt. (2000). "On formally undecidable propositions of Principia Mathematica and related systems I", translation of (Gödel 1931) by Martin Hirzel, will be found in: <http://www.research.ibm.com/people/h/hirzel/papers/canon00-goedel.pdf/>
- Lucas, John Randolph. (1961). "Minds, Machines and Gödel", *PHILOSOPHY*, XXXVI, pp. 112-127.
- Lucas, John Randolph. (1996). "Minds, Machines and Gödel: A Retrospect", in P. J. R. Millican and A. Clark (Eds.), *MACHINES AND THOUGHT: THE LEGACY OF ALAN TURING*, Vol. 1. Oxford University Press, pp. 103-104.
- Mendelson, Elliott. (1997). *AN INTRODUCTION TO MATHEMATICAL LOGIC*, 4th ed., Chapman & Hall.
- Penrose, Roger. (1989). *THE EMPEROR'S NEW MIND*, Oxford University Press.
- Penrose, Roger. (1994). *SHADOWS OF THE MIND*, Oxford University Press.
- Penrose, Roger. (1996). "Beyond the Doubting of a Shadow", *PSYCHE*, 2(23), electronic journal.

- Putnam, Hilary. (1995). "Review of *Shadows of the Mind*, by Roger Penrose", *BULLETIN OF THE AMERICAN MATHEMATICAL SOCIETY*, 32, pp. 370-373.
- Rucker, Rudy. (2007). *INFINITY AND THE MIND*, 2nd ed. Princeton University Press.
- Turing, Alan. (1936). "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", *PROCEEDINGS OF THE LONDON MATHEMATICAL SOCIETY*, Series 2. 42, pp 230–265.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی